

OLVASÓNAPLÓ REGÉNYIRODALMUNK ARANYKORÁBÓL

TOMAN LÁSZLO

I.

Csaknem négy évtizeddel ezelőtt tette fel Szenteleky Kornél — „egy előkelő pesti kiadócég” igazgatójának szavai nyomán — a kérdést: Hol késik a vajdasági regény? Ahogy ő kereste a választ erre a kérdésre, ahogy megpróbált — a maga szemszögéből — válaszolni rá, az magán viseli a húszas és harmincas évek vajdasági magyar, kisebbségi irodalomszemléletének a pecsétjét, s ma már eléggé naivan és anakronisztikusan hat, de valljuk be, hogy maga a kérdés egészen mostanáig, illetve addig a napig, amikor a bíráló bizottság kihirdette a Fórum Könyvkiadó regénypályázatának eredményeit, aktuális volt. Ma pedig, amikor kezünkben vannak a zsüri által legjobbnak nyilvánított művek, elmondhatjuk: itt van a vajdasági magyar regény! Ezek a regények a jugoszláviai magyar regényirodalom létét, értékeit, súlyát bizonyítják, irodalmunk egy pillanatát, korszakát, igazi születését jelzik, sőt nagykorúságáról, érettségéről tanúskodnak. Ránk is érvényes most már Dušan Matic megállapítása, melyet a szerb és horvát irodalomra vonatkozóan annyiszor idéztek már: „A regény az irodalom érettségi vizsgálata.”

Ami történik, az nem véletlen. Amikor ezeket a sorokat írom, a Forum ifjúsági regénypályázatának eredménye is ismeretes már, s a legjobb művek még az idén a fiatal olvasók kezébe kerülnek. Ez pedig folytonosságot jelent, azt, hogy íróink (nem mellékes körülmény, hogy a két pályázat legsikerültebb műveinek szerzői nem egy esetben azonosak) megtalálták magukban a regényíró, a regényben pedig többen felismerték azt a műfajt, amely megfelel alkatuknak, képességeiknek, ambícióiknak, s rájöhettek, hogy napjainkban két okból van különösen szükség regényre: ez az a műfaj, mellyel a ma konfliktusait ki lehet fejezni, az olvasókat pedig leginkább regénnyel lehet meghódítani, talán visszahódítani is. Mert amint évtizedekig a lírai vers volt irodalmunk uralkodó műfaja (s látszólag az elbeszélés is, mely ugyan tömegesen jött a világra íróink műhelyében, hála a megjelentetési lehetőségeknek, de csak töredékesen tudta bemutatni a világot), úgy most a regény került az írók, az olvasók figyelmének középpontjába. Nem mint divat, hanem mint lelki és irodalmi és, végeredményben, társadalmi szükséglet.

Érdemes részletesebben is megnézni, mit írt Szenteleky 1931-ben a vajdasági regényről.

Azt várta — s cikkéből arra következtethetünk, hogy várakozását nemcsak a vajdasági magyar regényirodalom haladásának vágya táplálta, hanem külső szempontok is irányították —, hogy a vajdasági regény „a magyarok és szerbek regénye, a legújabb idők regénye” legyen, „amely bácskai színeket, típusokat és sajátos bácskai levegőt sűrít a könyv lapjai közé”. Továbbá: „... a magyar közönséget szenvedélyesen érdekli a szerbek mentalitása, érzésvilága és etnográfiai sajátossága... Könnyű tehát elképzelni annak a regénynek a sikerét, amely biztosabb kézzel, több hozzáértéssel, igazi esprit és couleur locale-lal dolgozná fel a magyarok és szerbek új életét és egymás közötti viszonyát.”

Persze, mások a körülmények, mások az igények ma, mint Szenteleky idején. A „szerbek mentalitása, érzésvilága” jobban megnyilatkozik egy szerb regényben, s szerb írók műveinek egész sorát olvashatják magyar fordításban is az érdeklődők. Egy vajdasági regénynek nem lehet központi problémája — vagy vonzóereje — a szerbek és magyarok élete, egymás közti viszonya, ahogy azt Szenteleky képzelte. Negyven évvel ezelőtt talán még érdekes volt az, egy *Végtelen* *jal* érdeklődésre számíthatott, ma azonban, amikor más, sokkal súlyosabb, lényegesebb problémákkal találkozunk, amikor egészen más körülmények között élnek ezen a tájon egymás mellett szerbek, magyarok és még jó néhány nemzetiség, s közös életünknek annyi más problémája van, ma egy vajdasági magyar regénynek semmiképp sem lehet ez a legizgatóbb témája, legfeljebb mint életünk egy mozzanata, jelensége, természetes eleme épülhet bele egy műbe. Túl szűk keret lenne az egy modern regénynek, ha témája mondjuk a nemzetiségi kérdésre, annak is csak egy oldalára korlátozódna.

Ha azonban továbbolvassuk Szenteleky írását, olyan megállapításokkal találkozunk, amelyek épp most lettek időszerűek, s amelyeket a mai, új jugoszláviai magyar regény igazolt.

„A közönség... nyugodt, őszinte képet vár, mert a közönséget csak egy őszinte regény érdekelheti. A pátosz, az elrajzoltság, a ráncok elsimitása a színpad természeteiellenes megvilágításában talán jól fest, de a regény szabadabb keretében, plein aires megvilágításában már fonákul, levegőtlenül hat, az élet színét és ízét, az élet igazságát nélkülözzük egy nem őszinte írásműben. Ez a regény nem lehet irányregény, mely elfogultan, türelmetlenül, elkeseredetten vagy ábrándos rajongással kimondott célokat szolgálna. Egy ilyen regény csak helyzetképet adhat, amelynek bonyodalma szinte beleolvad az életbe, de semmi esetre sem adhat olyan történetet, amely valószínűtlenséggel elválk a vajdasági háttértől, hogy valami tételt vagy szándék-jogosságot bizonyítson.”

Ez volt Szenteleky irodalmi programja, amely a jugoszláviai magyarság akkori helyzetéből, irodalmunk feladataiból, íróink álláspontjából következett, de melynek megvalósítása három évtizedet késett. Egy ilyen program és irodalmunk felvirágzásába vetett hite nélkül értelmetlen lett volna egész harca. Ha eddig nem volt — vagy nagyon

kevés volt — rólunk az őszinte regény, amely nem simítja el a ráncokat, amely „az élet színét és ízét, az élet igazságát” adja, most itt vannak ezek a művek. A Forum regénypályázatára befutott művek egy részében vált valósággá, amit Szenteleky várt. Megszülettek hát „az élet és igazság” könyvei, melyekről Szenteleky beszélt.

Természetesen a regénypályázat előtt is volt néhány kiemelkedő regényünk, melyek közel jártak az ideálokhoz. Öt művet említenék itt: Herceg János *Ég és földjét*, Major Nándor *Dél* című regényét, Varga Zoltán *A méregkeverőjét*, Burány Nándor *Összeroppanását* és Végel László regényét, az *Egy makró emlékiratait*. Mást, többet nem tudok elismerni. Egy *Fordul a szél*, egy *Ballangók*, egy *Egyetlen pillanat* csak azt bizonyítja, hogy nem elég se a couleur locale, se a népieskedés, se a modernkedés, ha az élet lényege a regényen kívül marad. Az első öt felsorolt regény pedig, mintegy előkészítésképp, egy-egy oldalát mutatta meg a lehetséges vajdasági magyar regénynek. Azt, hogyan lehet általánosan emberi érvényű témát megírni vajdasági vonatkozásokkal, hogyan lehet a mi tapasztalatainkból kiindulva univerzális témát találni, hogyan lehet távoli tájakon is a mi éghajlatunkat érzékelteni, hogy lehet tegnapunk legelevenebb témáit regénybe foglalni, hogyan ábrázolhatja regényíró a fiatalság egy részének mai életét mai eszközökkel, a ma fiatalságának szemszögéből, „távlatok” és „távolságok” nélkül, őszintén, mezeitelenül.

Ezek után, ilyen nyitány után jöhetett el, s el kellett jönnie a jugoszláviai magyar regény aranykorának.

A jugoszláviai magyar irodalomnak az egyetemes magyar irodalomba való tartozásáról vagy attól való elválásáról sokszor esett szó, az álláspontok eléggé világosak, s mindkét véleményt meg lehet érteni — persze helyeselni csak egyet tudunk. A pályázatra befutott regények nem egy tulajdonságukkal, úgy látszik, inkább a differenciálódást jelzik, nem az egyetemes magyar irodalomtól való elszakadást, hanem a magyar irodalmon belüli különbségek mindinkább jelentkező, fokozódó tendenciáját erősítik, azt a tendenciát, amely szükségszerű, melyet nem lehet és nem szabad elkerülni, habár biztos, hogy az írók egy részének nem kedvez majd, s nem felel meg mindenfajta irodalomelméletnek sem.

A mai magyar regényirodalom alapjában véve különbözik attól, amit a jugoszláviai magyar regények „új hulláma” hozott. A hasonlóságok, a szemléleti rokonságok ellenére egyetlen mai magyar regény nyel sem vethető össze Gion, Major, Tolnai, Domonkos vagy Bányai regényei. Nemcsak hangulat, légkör az, ami megkülönbözteti őket, ez volna a legkvesebb és a leginkább érthető. Már a nyelvhasználatban feltűnnek az eltérések: a jugoszláviai magyar regények nyelve lazább, szabadabb, nyersebb, fegyelmetlenebb (ami mind erény), stílusuk azonban pongyolább, nyelvük szegényesebb, eléggé magyartalan. Ezen túl azonban a legnagyobb és leglényegesebb különbséget az írók szemléletében, a regények céljában, a meglátásban és látásmódban, a regény anyagának megközelítésében és kezelésében találjuk. Ahogy

nyersebb, fegyelmezetlenebb, szabálytalanabb a nyelvük, olyan szabadon, kötetlenül kezelik a valóságot mint regényeik anyagát és alapját; és előítéletek, hamis patosz, tekintélytisztelet nélkül közelítik meg témájukat. Nem kiszemelt célok kedvéért, a valóság igazolásáért, saját nézeteik, álláspontjuk bizonyításáért vagy egy elfogadott, de nem legmélyebb meggyőződésünkből fakadó szemlélet propagálásáért készültek ezek a művek, hanem mert a nyers, a véres, keserű, kegyetlen valóságot akarják leleplezni, regénybe foglalni. Nem tudnak belenyugodni a valóságba, ezért írnak róla regényt. Ez persze a regények csak egyik részére érvényes, a többit épp a valóságtól való látszólagos elszakadás jellemzi. (Minél mélyebbre látszik állni egy művészeti alkotás a valóságtól, annál mélyebbre ásta bele magát, annál mélyebb rétegek rejtelmét tárja fel, csak legyen szemünk hozzá, csak akarjuk meglátni, mit hoztak a felszínre, mit mutatnak ezek a szondázások.) A regény tehát kiállítás vagy játék; vagy a valóságot szolgálja, vagy a költészetet. De mindenképpen az igazság, az őszinteség, az emberi lényeg az, ami középpontjában áll, ami legjellemzőbb tulajdonsága és célja.

A kompozíció művésziességében, emberek ábrázolásában, a szöveg megmunkálásában, a megformálás gondosságában nem érik el a mai magyarországi regények standardját, de őszinteségben, írói állásfoglalásban, gondolati mélységben, az irodalom céljainak és szuverenitásának tiszteletben tartásában, hiszem, tútesznek rajtuk a nálunk született regények — különösen a legújabbak.

BÁNYAI JÁNOS: SÜRLŐDÁS

Napjaink emberét követi nyomon a *Sürlődás*, életének legnehezebb, legválságosabb, legszorongásosabb óráiban. A társadalom néhány problémáját szólaltatja meg, nem riad vissza akkor sem, amikor a legélesebb kritikára van szükség.

Olyan mélységekbe hatol ez a mű, amelyek eddig irodalmunkban érintetlenek voltak. Bányai nem ismeri el a tabukat, határozott, magabiztos gesztussal leplezi le a valóságot.

Intellektuális regény a *Sürlődás*, szinte tükör, amelyben nem egy ontellektüel megláthatja önmagát, a maga kétségeit. Napjaink emberét rajzolta meg Bányai — a valóság, a rettenetek szorításában.

Felismerhetően hazai környezetbe telepítette hőseit a szerző. Új regényeink általában egészen konkrét életadatokat emelnek egy magasabb, irodalmi színvonalra, s az irodalomban eddig elég kevésbé ismert vidéket avatnak „irodalomképesé”.

Talán fő fogyatékosága Bányai művének, hogy hiányzik belőle egy meleg tónus, valami emberi közvetlenség, ami az egész világot, amely a regényben kialakul, emberibbé tette volna. Így túlságosan érezni egy távolságot az író és műve között, mintha mindaz, ami a regényben történik, légüres térben folyna. A szereplőkben, szavaikban, tetteikben, mozdulataikban valami kiszámítottság van, mintha kompjuterek működnének bennük. Kívülről, tehát az olvasó szemszögéből

nézve, valami homályos, már-már talányos van bennük, mintha nem ők volnának azok, akikről olvasunk.

Mindettől eltekintve, azt hiszem, a *Súrlódás* az a regény, amely a valóság mélyrétegeinek feltárásában és az írói szabadság érvényesítésében legmesszebbre jutott, sőt utat is mutat. Így kell feltérképezni az intellektüelek életét. Meggyőző regény ez, egyetlenegyszer sem vált ki belőlünk szembeszállást, helytelenítést. Ez az a regény, amelynek esztétikai és társadalmi avantgardizmusa megközelíti ideáljainkat.

Talán a körülmények okozták, hogy a regény befejezésén érezni a sietséget, elhamarkodottságot, ezért vesztettek hitelességükből a mű utolsó akkordjai.

TOLNAI OTTÓ: ROVARHÁZ

Joyce és Beckett után aligha lehet már újat adni a kísérleti regény terén. Hozzájuk hasonlóan lehet természetesen írni, lehet őket utánózni, de újszerűen meglátni a regény anyagát és új formát találni neki (hogy azért regény is maradjon, s ne legyen belőle, tegyük fel, *regény*, ahogy Unamuno mondta), másképp látni, másképp értelmezni és alkalmazni azt, amit regénynek tekintünk vagy tekintettünk — ma már nagyon nehéz. (Mindenesetre könnyebb klasszikus értelemben vett realista regényt írni.)

Tolnai könyvének olvasása közben állandóan erre kellett gondolnom. Vajon ez az anyag, vajon Tolnai élménye, melyet a *Rovarházban* fogalmazott meg, nem érdemelt volna meg, nem követelt volna meg más írói eljárást? Vajon azt az anyagot, melyet Tolnai talált, nem lehetett volna egy más, kevésbé zilált, rendezettebb, elfogadhatóbb formába önteni, lírai ömlengéseit kissé megnyirbálni? Mert itt tulajdonképpen nem egy igazi kísérletről van szó, melyet már csak mint kísérletet is komoly vállalkozásnak kell tekintenünk, hanem csupán próbálkozásról; a véletlen itt túlságosan érvényesül; nem az ösztön, az ösztönösség működött itt, hanem a rosszul értelmezett automatizmus, amelyet a szertelenség irányít.

A könyv néhány részletét azonban érdemes lenne különválasztani, s nagyon szép lírai töredékek formájában megállnák a helyüket. Próza-versre hasonlít néhol ez a szöveg. Tehát fragmentálisan elfogadható, de nem mint összefüggő egész. Valószínűleg több regény (vagy elbeszélés) anyagát vonta itt össze Tolnai, de mindegyik kidolgozatlan maradt, nem futhatták végig regénypályájukat, az egész tehát vázlatos és rendszertelen, s csak egyes részleteinek szentelt kellő figyelmet a szerző, ezeket valóban gondosan, minden árnyalatra ügyelve dolgozta ki. Szövegmontázsa sikerült, az applikált részek üdítően hatnak, változatossá teszik írását; eredeti szövege valami keleti mese benyomását kelti. De ez sem érvényes az egész műre: a következetesség, a kitartás hiányzik belőle. Lehet, hogy nem bírta ezt a munkatempót, lehet, hogy egyszerre mindent el akart mondani, ami abban az időben meg benne is feszült, amikor könyvét írta, s talán úgy érezte, ez életének nagy, esetleg egyetlen, elszalaszthatatlan esélye.

Sajnos, tíz év után Tolnai is mind kevésbé gondos, siet, formalista formabontóvá válik, „kitépett” lapokkal dolgozik (milyen abszurdum: a könyvben benne vannak a kitépett lapok...), tipográfiai megoldást keres, már csak a regény terjedelmét növeli, tartalom és ráció nélkül.

Akármilyen kísérletező kedvűek legyünk, s bármennyire a formabontás híveinek valljuk magunkat, meg kell állapítanunk: Tolnai — inkább lírai tehetségét bizonyító — műve eredménytelen próbálkozás maradt.

GION NÁNDOR: TESTVÉREM, JOÁB

Ez az a regény, amely körül akkora zenebona támadt, ez az a regény, amely oly nagy port vert fel. Vajon miért? Azt hiszem, ez nem egy olyan olvasónaplóba való kérdés, mely főleg irodalmi feljegyzéseknek készül. Mert ami a *Joáb* körül történt, az nem irodalom volt (habár regényt lehetne róla írni, satírárt), hanem a természetünkben rejlő megalkuvásnak, a meghunyászkodásnak, a szembenézés bátorsága hiányának a megnyilatkozása. Ebből a regényből — ma már nem titok — a szerző kihagyott néhány kifejezést, néhány mondatot, melyek ellen politikai kifogások merültek fel. Nem az a furcsa, hogy ilyesmi megtörtént, hogy erre sor került, hanem az, hogyan került rá sor: az a hajsza, ami a regény (illetve szerzője) körül folyt, az a riadt akció, ami nem is annyira a regény, nem is a szerző, hanem inkább kifejezések ellen irányult — ami még szerencse volt a szerencsétlenségben —, sőt azok ellen, akik a regény díjazása és megjelenítése körüli teendőket végezték. Maga a regény úgyszólván semmit sem veszített azzal, ami kimaradt belőle, hanem irodalmunk veszett. Íróink vesztek. Elvesztették az alkotói szabadság adta biztonságérzetüket. Ezentúl, írás közben, óhatatlanul arra gondolnak majd, hogy volt egy Joáb-ügy, melyet senki sem kíván magának, vagy pedig az a gondolat kísérti őket, hogy ha tollat vesznek a kezükbe, valaki egy újabb Joáb-ügyet csinálhat, mint ahogy voltak a *Joáb* előtt is „ügyek” irodalmunkban. Azt hittük, végleg elmúlt az a korszak, amikor az irodalomban lehetett „ügyeket” csinálni. Az eset mást bizonyít. Akik régi „ügyek” hangos vagy halk kirobbantói voltak, jónak látták, hogy előbújjanak odújukból, hallassák hangjukat, s tudomására hozzák mindenkinek, akit illet: vannak, s készen állnak „megvédeni” irodalmunkat mindenféle „elhajlástól”.

Ez a regény, melyről megjelenése előtt annyit beszéltek, s egyszerre az érdeklődés középpontjába került, olyannyira, hogy sorról sorra böngészték, hol rejlik benne eretnek gondolat vagy szó, első díjat nyert a Forum regény pályázatán. Vajon az „ügyön” és a díjon kívül van-e még valami, ami megőrzi a feledéstől?

Gion regényének legnagyobb erénye az időszerűség. Csak akkor keletkezhetett, amikor keletkezett. Szinte végzetesen egy időponthoz van kötve. Egy kisváros életének rajzával a társadalom keresztmetszetét adja egy meghatározott pillanatban.

Az időszerűség persze nem lehet egyetlen vagy döntő tényezője egy irodalmi mű értékének. Gion regényének esetében sem az. En például rendkívül nagyra becsülöm benne a szereplők sorsának ábrázolását, azt az erőt, mellyel Gion — szenvedélyesen kifejező ecsetvonásokkal — a sötét színeket festette az arcokra. Mennyi romlott ember egy helyen! S mind átvilágítva, röntgensugarak alatt, testileg-lelkileg felboncolva mutatkozik meg. Minden összejött ebben a kisvárosban, ami rossz, s Gion emberi és írói kötelességének érzi, hogy mindent megmutasson, elmondjon, semmit se hallgasson el, azt is elének tárja, amit a többiek rejtegetni akarnak. Mint egy lelkiismeretes kutató, lélekbúvár, kérelhetetlen, az egyének és a társadalom lelkében vágkál, onnan hordja ki a rosszat, mint egy feneketlen bányából. Van, aki ettől a képtől hányingert kap, van, aki ijedtében elfordítja a fejét vagy eldobja a könyvet, mintha megsütötte volna a kezét, s mert úgy hiszi, ezzel mentesül a felelősség alól; van, aki körömszakadtáig tagadja Gion állításait, s hamisnak nyilvánítja kórképét.

Pedig dehogyan hamis, nagyon igaz, nagyon a valóságból erednek összetevői. S van egy páratlan erénye: elérte azt a pontot, ahol megszűnt nyers valóság, életadat lenni, irodalommal vált, de megőrizte a valóságot, az élet ízét, színeit, erejét, lüktetését. Nem riport már, mert az életet a maga módján, a maga látomása szerint gyúrta át regénnyé, mint irodalom pedig félreérthetetlenül utal a valóságra, melyből táplálkozik, de melytől a szerző undorodik. A rosszat ki akarja vágni a társadalom testéből, mint a sebészek a gennyes vagy rákos helyeket. Megtisztulás ez a regény, ha úgy vesszük, az író, az olvasó, a szereplők megtisztulása.

Kimondatott, amiről hallgattunk.

Lehet, hogy az aktualitás valamennyire korlátozza a *Testvérem*, *Joáb* maradandóságát, ezáltal értékei is csökkennek. Viszont vannak olyan tulajdonságai, melyek nincsenek a napi aktualitáshoz kötve, s olyanok is, amelyek ezt az időszerűséget tartós emberi dokumentummá avatják: ez az, ami Gion regényében is maradandó és emberi.

Érdeemes, ha csak röviden is, foglalkozni a regény nyelvével, amely ellen — főleg szóbeli — kifogások merültek fel. A pályázatra érkezett regények nyelvéről lesz még szó. Most azonban, a *Joábbal* kapcsolatban meg kell állapítani, milyen szerepe van benne a nyelvnek. A regény első személyben íródott, de sohasem az író beszél. Ezért olyan a regény nyelve, amilyen. Ezért keveréknyelv, ezért van tele magyartalanságokkal, ezért pongyola a stílusa. Ez nem Gion nyelve, hanem Tomé, Fehér Lóé, Búré, Joábé, Akilevé, Opaté meg a többieké. S az övék az életben csak olyan lehet, amilyennek a regényben találjuk (vagy még rosszabb). Persze kérdés, ha ez kérdésként egyáltalán felmerülhet, hogy egy regény nyelve ilyen sajátosságaival nem hat-e rombolóan az olvasó nyelvére, nem tesz-e nagyobb kárt, mint amennyit esetleg használna. Nehéz erre válaszolni, összetett kérdés ez: attól is függ a regény nyelvének hatása, ki olvassa, mennyire hajlamos átvenni, utánozni a regény nyelvi tulajdonságait, vagy mennyire ébred majd tudatára — a regény nyelvének segítségével — saját nyelvének szürkeségére, romlására. Mindenesetre el tudnék képzelni egy hasonló jellegű

regényt — más nyelvi megoldással; Gion eljárását mégis elfogadom, s nem tartom elvetendőnek, se károsnak, legkevesbé pedig a regény alacsonyabbrendűsége bizonyítékának.

MAJOR NÁNDOR: HULLÁMOK

A második díjas *Hullámok* szándéka, kompozíciója, szerzőjének a témával, anyaggal szemben elfoglalt álláspontja szerint a legnagyobb írói teljesítménye a pályázatnak; eredményeivel, a szándék megvalósulásának szempontjából, az olvasóra tett hatása szerint azonban a kevésbé sikerültek közé tartozik.

Állandóan az volt az érzésem olvasás közben, hogy itt egy bűnügyi regény rejlik a társadalmi-lélektani próza mögött. Egy rendkívül bonyolult, nagy körütekintést, széles körű nyomozást megkövetelő kriminalisztikai eset. Egy szociológiai vázlat a történet háttérében. Egy pszichológiai kísérlet a cselekmény fonalában. A mű szépirodalmi sajátosságai, jellemzői nem tudták eltakarni azokat a nem irodalmi célokat és indítékokat, amelyek, úgy látszik, nem voltak elég tudatosak, de a regény koncipiálásában döntő szerepet játszottak. Így hát kaptunk egy érdekes struktúrájú és izgató alap gondolatú regényt, a jugoszláviai magyar regényirodalom kompozícióban, témában legérdekesebb alkotásainak egyikét, amely Major regényírói útján — s most már úgy látszik, hogy Major, legnagyobb örömeinkre, végleg a regényben találta meg azt a formát, melyben elképzeléseit, világát legmegfelelőbben ki tudja fejezni — meglepő fordulatot jelent, de az anyag, véleményem szerint, nem tudott kialakulni, végleges formát ölteni, teljesen kikristályosodni, mert az író sem tudott dönteni, választani a sok lehetőség közül. A választásnál maradt, itt torpant meg. Egy érdekes, időszerű téma, mai alakok lettek áldozatai annak, hogy Major nem tette meg az utolsó lépést. A *Hullámoknak* az a szerep jutott, hogy megmutassa: milyen veszélyek fenyegetik, milyen csapdák várják az igényes, célratörő regényírót.

DOMONKOS ISTVÁN: A KITÖMÖTT MADÁR

Skatulya Mihály zenész története.

Talán az egyetlen teljesen emberi történet az öt eddig megjelent regény közül.

A legerjedelmesebb és legkomplettebb az öt közül. A legmeglepőbb. A legegyszerűbb. A leglíraibb. A legregényesebb.

Nem kísérlet, hanem érett, biztos vonalvezetéssel megrajzolt mű, amely szilárd koncepción, mély élettapasztalatokon és gazdag képzeleten alapul. Struktúrája végleges, körvonalai világosak. Minden a a szövegben — amit máshol bőven találhatunk. Ritmusa van a regény-maga helyén. Minden összefügg és összecseng. Nincs üresjárat ebben; következetes ritmusa van mondatainak. A „klasszikus” szürrealis-

ták automatizmusának távoli, letisztult folytatását látom benne, sokkal kevesebb szemmel látható önkényességgel, mint azoké volt, szóval célszerű, mégis a mélységből felbukkanó szöveg ez.

Az öt regény közül ez az, amely a legjobb kilátásokkal veheti fel a versenyt a mai jugoszláviai regényekkel. Az anyag kezelésében, megmunkálásában én egy Thomas Wolfe-i attitűdöt vélek felismerni Domonkos írásművészetében.

Az a sok életkép, ami *A kitömött madárban* össze van sűrítve, ami ott tobzódik, zuhog, mint egy hatalmas áradat, ami minden formát — nyelvit és irodalmit — áttör, felbont, ledönt, megragadó filmmé állt össze. Olyan filmmé, melynek minden kockája elmaradhatatlan része az egésznek, ahol minden jelenet szerencsésen beleépült a kompozícióba, ahol kép és hang egységes egésszé olvad.

Szinte versenyszerűen, úgyszólván egy szuszra s egyidejűleg írták regényüket a jugoszláviai magyar írók. Másból alighanem szenzációszámra ment volna egy ilyen pályázat eredménye, ez a siker, a jó művek ilyen sokasága; mert minden kifogásom, minden fenntartásom ellenére úgy vélem, hogy jó művekről, sikerült regényekről van szó, melyekre érdemes felfigyelniük az olvasóknak, s melyekre fel kell figyelniük az irodalomnak, kritikának, sőt a fordítóknak is. Mi sajnos nem tudunk, vagy talán nem is akartunk élni az alkalommal, hogy hét országra szóló eseményt csináljunk belőle. Keveset hallottunk magukról a regényekről, a szerzőkről, műhelytanulmány, vallomás elenyészően csekély számban született (vagy talán a regényírás kimerítő munkája gátolta ezt meg?), habár nemcsak a kortársakat — olvasókat és írókat — érdekelte volna az, amit a pályázók regényükről, munkájukról mondhattak volna, hanem az utókor is sokat nyert volna vele.

Ezek a regények mind izig-vérig maiak. Mai a témájuk. Maiak a hőseik. Szerzőjüket számtalan elszakíthatatlan szál fűzi — az életben és alkotásaikban — a valósághoz. Benne élnek. Magukon viselik jegeit, nyomait. Nyelvük is mai. Amilyen ezeknek a regényeknek a nyelve, olyan a mi nyelvünk.

S ha így van, akkor elegendő okunk van az aggodalomra.

Szürke, egyénietlen a regények nyelve (talán csak Domonkos és Tolnai kivételek), nem látszik (ismét csak Domonkos, részben Tolnai, na meg Gion művének kivételével), hogy a nyelv döntő fontosságú tényezője az irodalomnak, hogy funkciója van a regényben. A *Testvérem*, *Joábban* a nyelv olyan, mint a valóságban, minden szépítés nélkül; Gionnak sikerült egy pillanat nyelvét megörökítenie. Szomorú emléke ez korunknak. A nyelvromlás azonban — ilyen vagy olyan alakban — felüti fejét a többi műben is, ott is, ahol a szerző ezt nem szánta stíluszajátosságnak. Kisebb vagy nagyobb, sőt nagyon súlyos nyelvi hibák, pongyolaság (ezt még esetleg a sietségnek is betudhatjuk), magyartalanságok, idegen hatás csúfítják el ezeknek a regényeknek a nyelvét.

A kor, melyben ezek a regények születtek, a hely, ahol születtek, végzetesen meghatározta őket. Csodálatos véletlen folytán mozgalmas századunk legforrongóbb éveiben keletkeztek ezek a művek. Az első öt regény mindegyikében, de sok továbbiban is, napjaink legizgatóbb, az embereket leginkább érdeklő, befolyásoló, életünkre leginkább ható események állnak a szerzők érdeklődésének középpontjában, s jelennek meg valamilyen formában, bizonyítva, mennyire a jelen, a valóság felé fordultak a szerzők s irodalmunk. Akármennyire telismerhető a század hetedik évtizede utolsó esztendeinek légköre minden egyes műben, az írók látásmódja, regényírói módszerük, hőseik kiválasztása, megrajzolása, a regény struktúrájának lényeges kérdéseiben elfoglalt álláspontjuk annyira különböző, hogy elkerülhetetlenül jelentkezik a gondolat, a következtetés: ma a regényben a sokféleség uralkodik, irányzatok sokasága, nem lehet egy iskolát, irányt, elképzelést általánossá tenni, elfogadtatni az írókkal — hogy ne mondjam: rájuk erőszakolni, s épp ez a tarkaság adja meg korunk regényirodalmának hű képét, a XX. század alkotóembere szabadságának eredményeképpen.

Hol késik a vajdasági regény? Csak késett, most már itt van. Nem véletlenül, hanem irodalmunk fejlődésében elérkezett a regény várva várt nagy pillanata. Nagy napja.

Íróinkon áll, akik két regény pályázaton kitettek magukért, hogy a folyamat ne szakadjon meg, hogy regényirodalmunk nagy napja regényirodalmunk aranykorává legyen.

1970. április 15.

II.

VÉGEL LÁSZLÓ: A SZENVEDÉLYEK TANFOLYAMA

Ha íróink közül valaki merészen felveti a jelen, társadalmunk, de főleg a fiatalok problémáit, ha valaki merészen nekivág a valóság fájó pontjai feltárásának, akkor az Végel László. Első regényével és elbeszéléskötetével már megmutatta, mi érdekli, miről akar írni, minek akarja magát szentelni, s hogy van mondanivalója. De azt is elárulta, hogy van még tanulnivalója is. Arra gondolok, hogy az irodalomban nemcsak azt nézik, mit mond egy író, egy mű, egy könyv, hanem azt is: hogyan mondja. Nem mindegy, hogy ha az olvasó kezébe vesz egy könyvet, csalódottan kell letennie, mert úgy érzi, hogy a szerző az olvasót mint tényezőt lenézve pongyola szöveget lökött oda neki, holt, mondjuk, egy rosszul megvarrt ruhát mindenki visszaadna a szabónak.

A *Makróval* vagy némely elbeszéléssel összehasonlítva, Végel nyelve az új regényben pallérozottabb, jobban ügyel arra, mit ír le,

talán igényesebb lett, ám belecsúsztak szövegébe olyan kifejezések, mint „ezt írta a barikádokon”, olyan képzavarok, mint „a várakozás pocsolója”, „a táj minden porcikája” stb. Na de mondom, új regényének nyelvén meglátszik, hogy Végel nem is egy lépést tett előre a *Makró* óta, s talán elvárhatjuk, hogy írásművészetének tökéletesítésében legalább olyan határozott lesz, mint a problémák felvetésében, legalább oly szigorú lesz önmagához, mint amilyen műveiben a társadalommal szemben.

És már itt is vagyunk *A szenvedélyek tanfolyamánál*, ennél a tipikus kisregénynél (terjedelmét legalább egynegyedével lehetett volna csökkenteni anélkül, hogy ez veszélyeztette volna a regény mondanivalóját), egy tudatosan formálódó írói világ újabb részlete előtt. Most is az ifjúság élete a témája, itt is a fiatalok lényének mélyén lakozó problémák foglalkoztatják az író. Végel problémából csinált embereket, fiatal embereket, s nem a fiatalok hozták a problémákat ebbe a regénybe. Talán azért is van annyi holtpont a szövegben, amikor már se a szereplők, se az író nem tudják, mihez kezdjenek.

Végel új regénye véleményem szerint problematikájával, alakjaival, azzal a művészi intenzitással, mely megteremtette, azzal a kegyetlen elemzéssel, melynek szereplőit aláveti, túltesz azokon a pályázati regényeken is, melyek realista vagy szürrealista, konvencionális módon vagy kísérletezve, dadogva vagy káprázatos rutinnal közlik velünk szerzőjük mondanivalóját. S épp azzal tesz túl rajtuk, hogy egészen egyszerűen elmondja néhány fiatal ember életének egy — részükre, úgy látszik — sorsdöntő eseményét. Olyanok ezek a fiatalok, amilyenek ma a fiatalok lehetnek, amilyenek kell, hogy legyenek.

Nem mondom, hogy nem olvasok szívesebben egy poétikus regényt, egy álomregényt, egy szorongásokkal túlfűtött művet. De ha jobban meggondolom, Végel regényében van költészet is, álom is, s van, de mennyire, hogy van, szorongás is. Mint a fiatalok életében.

Mindent egybevetve: kár, hogy Végel nem tömörített szövegén, de az is kár, hogy a pályázaton ez a mű nem kapott nagyobb elismerést.

Vagy talán lemaradásában az is közrejátszott, hogy — főleg az első rész — olyan kísértetiesen hasonlít Šoljan *Rövid kirándulására*, hogy Nagyhalom az, ami Gradina a horvát író regényében? Azért az ilyen hasonlóságot mégiscsak kerülni kell!

BOGDÁNFI SÁNDOR: EGY MERÉNYLŐ VALLOMÁSA

Mit kell tudnia annak, aki regényt akar írni? Erre a kérdésre azzal felelhetünk, hogy olvassa el Bogdánfi regényét, s megtudja. Az *Egy merénylő vallomása* ugyanis iskolapéldája annak, hogyan kell regényt írni. Minden itt van, aminek egy regényben benne kell lennie. Itt minden megtalálható. S nem is lebecsülendő színvonalon. Bogdánfi bebizonyította: mesterien bonyolítja a cselekményt, formálja az emberi alakokat, s van fantáziája. Regénye ugyanis azok közé a művek közé tartozik, amelyek teljesen a képzeleten alapulnak, csak a legalapvetőbb

elemei származnak a valóságból, ezért némi rokonságot tart (vajdasági vonatkozásban) Varga Zoltán *A méregkeverőjével*, világirodalmi vonalon pedig vannak némi hasonlóságai Orwell 1984-ével; nem akarom azonban azt mondani, hogy *Az egy merénylő vallomása* az említett két regénnyel akármilyen szempontból összehasonlítható lehetne.

Mert bármennyire a legnagyobb rendben van és összevág itt minden — sehol egy rés, sehol egy gyöngén beépített téglá —, a tökéletesség csak látszólagos. A lényeg, ami e mögött van, ami ezt a regényt megteremtette: a rutin. A mondatokból, a párbeszéddek kialakításából a jellemábrázolásig és a regény kompozíciójáig minden ennek a rutinnak a gyümölcse. Ezt a határt nem tudta túllépni Bogdánfi. Mesterségbeli tudását úgyszólván a tökélyig fejlesztette, de nem tudott eljutni arra a fokra, ahol a művészi alkotás szenvedélye sodorja a tollat, ahol a művészet magasabb régióiba léphetne.

Amire érdemes felfigyelni Bogdánfi regényében, az egy irónia, már-már szarkazmus, amelyet néha gyilkos, sőt öngyilkos értelműnek tartunk. Mindent ennek vet alá művében a szerző, minden ebbe torkollik. Sajnos, amit talán akart, egy esztelen élet és esztelen cselekedet pszichológiájának bemutatása, már kevésbé sikerült. Elégé halvány a környezetrajz is, csupán néhány jobban megformált alak él a regény lapjain. Itt kristályosodtak ki Bogdánfi élettapasztalatai, itt nyilatkozik meg emberismerete. S ez a regény értékei közé tartozik.

Egy biztos: Bogdánfi fiataloknak, öregeknek, kezdőknek és befüttaknak egyaránt megmutatta, hogyan kell regényt írni. Aki túl akar tenni rajta, annak többet kell tudnia, mint — regényt írni.

KOPECZKY LÁSZLÓ: A HÁZ

Mottó helyett: „Tanulság: s e m m i . . .”
(Kopeczky László: *A ház*, 157. lap)

Lehetne Kopeczky regényének még néhány ilyen mottója, s mindegyik eléggé beszédes lenne. Például:

„— Nem értem.

— Én sem, de így van.”

A végkövetkeztetés pedig, melynek talán *A házról* szóló összes kritikákban, recenziókban, értekezésekben és doktori disszertációkban szerepelnie kellene, a következő idézet lehetne:

„— Ennenő.”

Hogy komolyra fordítsuk a szót: amennyire olvasmányos (persze már akinek) ez a könyv, annyira megdöbbenő, hogy a végén, amikor az ember az utolsó pontot is megpillantja, s végiggondolja az egészet, hogy hát na most mi van, akkor jön rá, hogy nincs semmi. Valóban, tíz nyomdai íven át beszél valamiről Kopeczky, beszél és beszél, de azt hiszem, szinte állandóan mellébeszél egy kicsit. Olyannyira, hogy

ebbe néha maga is belezavarodik. Pedig kár, mert ez a regény újra azt bizonyítja, mennyire tud írni Kopeczky, mennyire élénk a képzelete, asszociációs gépezete íradhatatlan, párbeszédei élénken peregnek (született drámaíró?), megelevenítő ereje szemléletessé teszi azt, amit leír. A ház mégis oly üres, nemcsak a bútor, kényelmes karosszék, díványok, szekrények, csillárok hiányzanak belőle, hanem az ablakok, ajtók is. Sőt, ha jobban megnézzük, teteje sincs a háznak, se alapja, csak a puszta falak állnak vakolatlanul.

Persze lehet, hogy Kopeczky nem született regényírónak. Mert ha *A házat* felbontanánk, egy-egy fejezete leginkább megállná a helyét mint önálló humoreszk, jó csattanóval, a regény kereteibe azonban ilyen formában nem illeszthető be. A regény széthulló szerkezete annak is következménye, hogy a témát, a főmotívumot nem vezette végig a szerző eléggé világosan, eléggé hangsúlyozottan. Sok témácska bujkál a könyvben, s ezek elterelik figyelmünket az állítólag legfontosabb mondanivalóról.

Ismét felbukkan Kopeczky régi hibája: a komikumot nagyrészt szójátékokkal akarja elérni. Szójátékait félreértésekre építette, ezek azonban — nem érthetők félre. S örökké suta szójátékokkal operálni — fásztzó. Legálábbis az olvasóra nézve.

Amit szellemeskedésnek szánt, az gyakran banális, sőt vulgáris lesz („A csipedett fahéj nélkül olyan, mint az átok seggbe rúgás nélkül!”). Nem mentes a könyv az olcsó, primitív szellemeskedéstől sem („Ez lehetett nekije a licencje.”). Az idegen nyelvű beszólások — micsoda régi, rossz fogások! — lehetnek volna, ha már olyan nagyon kellett, pontosak is („Ladies and Gentlemen”), de abszolút funkciótlanak, mint ahogy annyi minden funkciótlan ebben a regényben.

Úgy érzem, Kopeczky egy kissé talán érzelmes tónust akart adni könyvének, valami futó, halvány bánatot kívánt rálehelni, de alapjában véve nevetetni szeretett volna. Ezek a szándékai azonban megvalósulatlanok maradtak. Legjobban persze azt sajnálhatjuk, hogy egy humorista regénye nem tudott megnevetetni bennünket.

DEÁK FERENC: MÉTELY

Ami leginkább hiányzik ebből a regényből: az összehordott, felhalmozott anyag rendezettsége, habár szemmel látható, hogy a szerző tudatos komponálásra törekedett; ám a szerkezet csak látszólag van itt meg, a mélységek rendszerét nem sikerült a szerzőnek létrehozni. Káprázatos képek, villanások, feszült légkör, néhol balladai homály, de sehol semmi nem teljesedik ki, hogy elérjen az értelemig („... nem tudsz valami értelmesebb mesét kitalálni?”), úgyhogy az egész túlságosan töredékes marad, fejezetek, részek, képek, gondolatok, mondatok megformálására futja csak a szerző erejéből. A befejezés, mely ügyesen van megoldva, azt bizonyítja, hogy ez a regény tulajdonképpen egy kibővített elbeszélés.

Több önfegyelem és nagyobb mesterségbeli tudás (tapasztalat?) esetén erényévé válhatott volna ennek a regénynek, hogy kaotikus.

Sajnos az olvasó nem találja meg, amit a szerző érzett, látott, gondolt, átélt, mondani akart, mert a káosz itt nem belső örvénylések, természet feletti erők kavargásának eredménye, csak a rend, az összetartó törvényszerűségek hiányának következménye. Így csak a részletek szépségét, mélységét, a beteljesületlenség gyászát találjuk meg a könyvben.

**GOBBY FEHÉR GYULA:
A VERSENY VÉGÉN**

Végre egy normális regény. Mondhatnám: normális emberek normális körülmények között.

Mondva csinált problémákkal vívódó hősök, az abnormitás határán járó, mindenféle komplexussal feltöltött szereplők, cselekmény nélküli regénykísérletek, az abszurdumig, az értelmetlenségig és hiábavalóságig elvonatkoztatott bonyodalmak, történések után egy normális regény. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nem kellene problémákkal vívódó hősök, komplexussal megvert szereplők, regénykísérletek, abszurd bonyodalmak, és azt se, hogy Gobby Fehér regénye jobb, mint a többi. Tudniillik bizonyos szegényessége, a cselekmény szűk kerete eleve megfosztotta annak a lehetőségétől, hogy impozáns, átfogó és megragadó alkotás legyen. Olvasmányos csupán, de biztos, hogy a szerző nem akar az olvasók kedvében járni, engedményeket tenni. Amivel foglalkozik, az egyáltalán nem tipikus, nem is általános jellegű, de igazán emberi, még a maga kivételességében is.

Mindez annál meglepőbb, mert tudjuk, hogy a szerző első két könyve egészen más jellegű volt, kissé extravagáns is, úgyhogy okvetlenül fel kell tennünk a kérdést: vajon fordulat ez nála, vagy csak a pályázat kedvéért váltott hangnemet, ugrott át más világba, s ezzel is kivételességét akarta bizonyítani, hogy mennyire más, hogy mennyire más tud lenni, mint a megszokott, ismert Gobby Fehér Gyula. Jól megírt, érdekes, igen ügyes kompozíciójú regényt kaptunk így, amely — akár mennyire felszisszenünk egy jelenetnél, mert elkerülhetetlenül a magyar irodalom egy klasszikus regényére kell gondolnunk — azt mutatja, hogy Gobby — ha mást nem is, de — újabb lépést tett előre az ember világának felfedezésében.

De talán a szerző egészen új irodalmi orientációjának első jele is ez, s végérvényes bizonyítéka annak, hogy Gobby Fehér Gyula eredeti gondolkodású és eredeti meglátású regényíró.

*

Ennyi regény után elkerülhetetlen annak a megállapítása, hogy valami megmozdult irodalmunkban, hogy feltámadt — vagy inkább megszületett — regényirodalmunk. Két pályázat eredményei — habár az ifjúsági regényeket még nem olvashattuk — tanúsítják, hogy íróink jó része meg tudja oldani a regényírással kapcsolatos problémákat, hogy a megnyilatkozásnak, művészi vallomásnak ez a formája nem

áll távol tőlük. Majd ha egyszer lezárom ezt az olvasónaplót, valamilyen formában, akár konvencionálisan is, gratulálnom kellene íróinknak, egyben azonban elmondani azt is, hogy az igazi erőpróba ezután jön: folytatni, amit megkezdték. Akkor is, amikor nincsenek meg a pályázat adta feltételek: anyagi előnyök, a verseny láza stb. Regényirodalmunk forrásának nem szabad elapadnia. Irodalmunk elsenyvedését jelentené ez.

S ha annyi- és annyifajta regényünk van, pszichológiai, társadalmi, (kissé) bűnügyi, költői, szatirikus, ifjúsági, akkor elkerülhetetlenül felvetődik a kérdés: de hol van a történelmi regény? Igen, az egy év, amennyi az íróknak rendelkezésükre állít a pályázaton, nem volt elegendő a kutatásra, előmunkálatokra, melyek nélkül egy történelmi regény megírása elképzelhetetlen. Irattárakon, levéltárakon, könyvtárakon kell keresztülrágnia magát annak, aki történelmi regény írására vállalkozik, terepet, múzeumokat kell járnia . . . Ehhez évek kellene . . . De egy *Élő víz* után jönnie kell másnak is. Korszerű történelemszemléletű korszerű történelmi regénynek. Mert úgyszólván felmérhetetlen, mennyi történelmi téma vár megírásra a mi tájunkon, s leverő, hogy az olvasók a csatorna építésén kívül semmiről sem kaptak képet történelmi regény lapjain. Akár a felnőtteknek, akár az ifjúságnak szólna egy történelmi regény, roppant nagy szolgálatot tenne. Ennek a tájnak, a mi rónánknak, falvainknak és városainknak, polgárainknak, parasztjainknak, ipari munkásságunknak a múltja nem egy témát kínál. Ezt az alkalmat nem szabad elmulasztaniuk azoknak, akik erre rendeltettek. S hogy vannak ilyenek, arról a két sikerült regénypályázat tett tanúbizonyságot.

1970. május 13.